

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

I.S. Mannopov,

Farg'ona Davlat universiteti o'qituvchisi,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Sh. S. Ismoilova,

Farg'ona Davlat universiteti adabiyotshunoslik
mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

AZIM XOJA IJODIDA HIKMATNAVISLIK AN'ANASI

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2021-2-41>

ANNOTATION

Maqolada Xoja Ahmad Yassaviyning “Devoni hikmat” asari ta'sirida o'zbek mumtoz adabiyotida hikmatnavislik an'anasining mavjud bo'lganligi Qo'qon adabiy muhiti vakili, XIX asr shoiri Azim Xoja ijodi misolida yoritilgan. XII asrda yashab o'tgan Ahmad Yassaviy o'zining hikmatlari bilan turkiy tasavvuf she'riyati va hikmatnavislik an'anasiga asos solgan. Salkam VIII asrdan so'ng Azim Xoja hikmatlar yozib uning ijod yo'lini munosib davom ettirgan. Bizgacha Azim Xojaning devoni va nusxalari yetib kelgan. Uning hikmatlarining bosh mavzusi ishq hisoblanadi. Azim Xoja Qo'qon adabiy muhitida hikmat janrida ijod etgan kam sonli shoirlardan biridir. Uning ijodi tasavvuf adabiyotiga xos bo'lgan ilohiy ishq mavzusiga oid ko'plab hikmatlarni o'zida jamlaganligi bilan ahamiyatlidir.

Tayanch so'z va iboralar: tasavvuf she'riyati, hikmatnavislik an'anasi, ijodiy an'ana, izdoshlik tamoyillari, Qo'qon adabiy muhiti, hikmat janri, ishq mavzusi, oshiq timsoli.

И. С. Маннопов

Предподаватель Ферганский Государственный
Университет доктор философских наук

Ш. С. Исмоилова

Магистрант 2-го курса Ферганский Государственный
Университет по специальности литературоведение

ТРАДИЦИЯ МУДРОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ АЗИМ ХОДЖИ

АННОТАЦИЯ

В статье подчеркивается существование в узбекской классической литературе традиции творения хикматов под влиянием «Дивани хикмат» произведения Ходжи Ахмада Яссави на примере Кокандского поэта XIX века Азим Ходжа. Ахмад Яссави, живший в XII веке, своей мудростью положил начало турецкой мистической поэзии и мудрости. Практически после VIII века Азим Ходжа продолжил свой творческий путь, написав пословицы. Мы получили офис Азима Ходжи и его копии. Основная тема его мудрости - любовь. Азим Ходжа – один из немногих поэтов, писавших в жанре мудрости в литературной среде Коканда. Его работа

знаменательна тем, что содержит множество пословиц на тему божественной любви, характерных для мистической литературы.

Ключевые слова и выражения: мистическая поэзия, традиция создания хикматов, творческая традиция, принципы последующей деятельности, кокандская литературная среда, жанр хикмат, любовная тема, символ любви.

I.S. Mannopov,

Teacher of Fergana State University
doctor of Philosophy in Philology

Sh. S. Ismoilova,

Fergana State University
Master of Literature 2nd stage

THE TRADITION OF WISDOM IN THE WORKS OF AZIM KHOJA

ANNOTATION

The article describes the existence in the Uzbek classical literature of the tradition of the creation of khikmat under the influence "Devoni Hikmat" by Khoja Ahmad Yassavi on the example of Azimk Khoja, a 19th century poet from Kokand literary environment. Ahmad Yassavi, who lived in the 12th century, founded the tradition of Turkish mystical poetry and wisdom with his wisdom. Almost after the VIII century, Azim Khoja wrote proverbs and continued his creative path with dignity. We have received Azim Khoja's office and copies. The main theme of his wisdom is love. Azim Khoja is one of the few poets who wrote in the genre of wisdom in the literary environment. His work is significant in that it contains many proverbs on the subject of divine love, which are characteristic of mystical literature.

Keywords : mystical poetry, traditions of khikmat creation, creative tradition, principles of tracking, khikmat genre, the theme of love, the symbol of love.

Turkiy tasavvuf she'riyatida Xoja Ahmad Yassaviy boshlab bergan hikmatnavislik an'anasining davomchilari ko'p bo'lgan. Yassaviydan salkam sakkiz asr o'tib u boshlab bergan ulug' irod yo'lini munosib davom ettirgan Qo'qon adabiy muhiti vakili Azim Xoja eshon ijodi hikmatnavislik an'anasining yangi davrini tashkil qiladi.

Azim Xoja eshon ijodi haqida ilk yassaviyshunos olim, ma'rifatparvar ijodkor Abdurauf Fitratning ilmiy asarlarida ham ma'lumotlarga duch keldik. Olim o'zining "Ahmad Yassaviy" maqolasida Yassaviydan keyin uning uslubida she'rlar yozish turk shoirlari va shayxlari orasida keng urfga kirganligi, ular uslub, vazn va g'oyaviy jihatdan aynan Yassaviyga taqlidan "hikmat"lar yozib bu hikmatlar "jahr" kunlarida masjidlarda o'qilganligini qayd etib o'tadi.

Shuningdek, Fitrat o'z maqolasida shunday yozadi: "Ahmad Yassaviyni ta'qib etgan kishilardan bizga ma'lum bo'lganlaridan biri hijriy 1263-yilda vafot qilgan Azim Xo'jadirkim, hikmatlari hijriy 1312 da Toshkentda "Hikmati eshoni Azim Xo'ja" unvoni bilan tosh bosmada bosdirilgan" ondir."

Azim xoja eshon Azim - Azimiy taxalluslari bilan turkiy hamda forsiy tillarda ijod qilgan. Bundan ma'lum bo'ladiki, Azim Xoja eshon zullisonayn shoirdir. U o'z she'rlarini jamlab 1837-yilda bir devon ham tuzgan bo'lib, bu devon nusxalarining biri "Kitobi murodul-oshiqin" ("Oshiqlarning murod kitobi") deb nomlanadi.

Hozirgi kungacha Azimiy devonining o'n nusxasi topilgan. Olim O. Jo'raboyev o'z tadqiqotlaridan birida ilk marotaba Azim xoja eshon devoni nusxalari haqida batafsil ma'lumotlar jamlab ilm ahliga havola etadi. Mazkur nusxalarning birinchisi O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Alisher Navoiy nomidagi Davlat Adabiyot muzeyida (189 raqamli qo'lyozma), keyingi uchasi O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida (5992/II, 2563/I, 2694, 6354 raqamli qo'lyozmalar), yana bir nusxa qo'qonlik ziyoli Abdulhofiz Muhammadxonov shaxsiy kutubxonasida, yana bir nusxasi olim Sayfiddin Rafiddinov shaxsiy

kutubxonasida hamda qolgan uch nusxasi G'afur G'ulom nomidagi Farg'ona viloyati Adabiyot muzeyida (6209, 6750, 6806 raqamli qo'lyozmalar) saqlanmoqda.

Shoirning "Murodul-oshiqin" deya nomlangan ilk devonidan (birinchi nusxa 189 raqamli qo'lyozma) 158ta g'azal (44tasi o'zbekcha 114tasi forsiy), 29ta murabba (hammasi o'zbekcha hikmatlar tarzida), 3ta mustahzod (2tasi o'zbekcha 1tasi forsiy), 7ta muxammas (6tasi o'zbekcha, 1tasi forsiy), 13ta musaddas (12tasi o'zbekcha, 1tasi forsiy), 2ta masnaviy (forsi) o'rin olgan bo'lib jami 212ta she'rdan iborat.

Biz ilmiy ishimizda shoirning hikmatnavislik faoliyatiga urg'u berishni maqsad qildik. Garchi shoir devonidagi murabba janriga oid she'rlargina hikmat tarzida yozilgan bo'lsada, uning qolgan barcha she'rlarida ham tasavvufona ohang, chin orifona ruh sezilib turadi. Bu esa o'z navbatida Azim Xoja eshonni turkiy tasavvuf she'riyati, xususan, hikmatnavislik maktabining XIX asrdagi eng yorqin vakillaridan biri deb hisoblashimiz uchun asos bo'la oladi. Azim Xoja devoni nusxalarining matni ustida ishlagan olim O. Jo'raboyevning o'zi ham irfoniy mohiyatdagi devon tuzishni o'sha davr adabiyotidagi nodir hodisa deb baholaydi.

Mustaqillikning ilk yillarida 1993-yilda adabiyotshunos olim Sayfiddin Rafiddinov ilk marotaba Azim Xoja eshon ijodini ommalashtirdi. Olim Toshkentda "Kamenskiy" matbaasida chop etilgan Ahmad Yassaviy devonidan joy olgan Azim Xoja eshon hikmatlarini jamlab "Hikmat" nomi ostida so'zboshi bilan nashr ettirdi. Bu o'z navbatida Azim Xoja eshon ijodi va hayotini o'rganish yo'lidagi katta qadamdir. Bundan tashqari mazkur to'plam ko'plab yangi ilmiy va ijodiy izlanishlarga asos bo'lib xizmat qiladi. Biz o'z ilmiy tadqiqotimizda shoirning ushbu manba va hozirda uning qarindoshlari qo'lida saqlanayotgan qo'lyozma nusxasidagi hikmatlardan foydalandik.

Azim Xoja eshonning hikmatlari Yassaviy devonidan o'rin olganligi ham alohida e'tirofga arziydigan jihat. Bu haqda olim S. Rafiddinov shoirning kitobiga yozgan muqaddimasida quyidagi fikrlarni ta'kidlaydi: "Azim Xoja eshon hikmatlarining inqilobdan oldin Ahmad Yassaviy hikmatlari oxiriga ilova qilib chop etilganligining o'zi ham yuksak qadrlangani va sevib o'qilganligidan dalolat beradi." Darhaqiqat, hikmatnavislik an'anasining eng so'nggi davomchilaridan hisoblangan Azim Xoja eshon ijod namunalarining, o'zi chuqur muhabbat va e'tiqod qo'ygan ulug' ustoz Ahmad Yassaviy hikmatlari bilan bir o'rinda chop etilishi shoir ijodiga berilgan yuksak bahodir. Shoirning "Hikmat" kitobidagi hikmatlariga nazar tashlaganimizda ham Azim Xoja eshonning har taraflama Yassaviyga ergashganligi sezilib turadi. Garchi Azim Xoja eshon so'fiylikning qaysi oqim va tariqatiga mansubligini she'rlarida ochiq aytmagan bo'lsada biroq hikmatlaridagi g'oya, ramz va ma'nolarga e'tibor bersak yoki uning Ahmad Yassaviyga ijodda va tasavvuf g'oyalarida taqlid qilganini inobatga olsak, shoirni Yassaviy suluki va tariqatiga mansub bo'lgan deyish mumkin.

Ammo olim O. Jo'raboyev o'z tadqiqotlarida Azim Xoja eshonni bir qator manbalarga tayanib naqshbandiya-xojagon tariqatiga mansub degan xulosani beradi. Qanday bo'lganida ham tasavvuf va ijodning yagona maqsadi – poklanish, o'z ruhini kamolga yetkazishdir. Shu ma'noda turkiy tasavvuf she'riyatiga asos solgan Xoja Ahmad Yassaviyning hikmatlari ham poklik va kamolotga intilishga bir da'vatdir. Azim Xoja eshon ham aynan shu da'vatlardan ilhom, ibrat olib ijod qilganligi qator hikmatlarida ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, shoirning nafs va ishq masalasi ilgari surilgan hikmatlari yassaviyona ohanglarni eslatib turadi. Xususan, bir she'rda shoir nafsni itga qiyoslab shunday yozadi:

It tili tegsa etoginga namozing ma'n etar,

Bu namozingdur nechuk olsa yaqodin nafs sag.

Ko'rinib turganidek, baytda xuddi Yassaviy ijodida bo'lgani kabi nafs haqida qat'iy murojaat bor. Ya'ni, shoir "etagingga itning tili tegsa namoz o'qish mumkin emas deyilar, ammo yoqangdan nafsning iti olib turganda o'qigan namozing qanday bo'ldi?!" degan ritorik so'roqni qo'yadi va o'quvchini (o'z davrida tinglovchilarni) nafs bilan kurashga da'vat etadi.

P. Qayyumov shoir ijodi haqida to'xtalar ekan: "Nihoyat otashzabon kuchli shoir bo'lsa ham, ash'ori navhali (mungli, nolali. I.Sh) bo'lub tasavvuf ruhidadur. Ayrim devoni bordur. Xoja Ahmad Yassaviyga ergashib yozgan "Hikmati Azimxo'ja" kitobi ham bordur. Devonida tojik tilida

ham she'rlar uchraydi", deb yozadi. Olimning "ash'ori navhali" degan tanqidini o'sha davr talabi hamda tasavvufiy adabiyotga nisbatan shubhali qarashlardan kelib chiqqan holda qabul qilish mumkin. Zero, tasavvuf adabiyotining mohiyati ishq, ishq esa ijodkordan ana shunday nola va dardni talab qiladi.

Yana bir o'rinda shunday misralarni yozadi:

Kimki, oshiqdur olar ta'nu malomatdin huzur,

Sharti ishq ermas malomat etgan erdin injimak.

Ma'lumki, tasavvuf ta'limotida nafs va ishq masalasi ko'ngil pokligi, ruhiy barkamollik singari mavzular bilan bog'liq holda talqin qilinadi. O'zini mutassil taftish qilib borish, o'z nafsini tiyishning yo'llaridan biridir. Agarki, tasavvuf yo'lidagi kishini o'zgalar taftish qilsalar, uning ayblarini aytib malomat qilib tursalar yanada yaxshi. Chunki, o'z kamchiliklarini yodda saqlagan kishi nafs yo'lga ergashmaydi (riyodan qutulish uchun, riyo – nafs pardalaridan biridir, Solik va Haq o'rtasidagi), aksinsa, ishq yo'lida kamchiliklarini to'g'irlashga, Haq visoli, maqsad yo'lida nafsoniy pardalar, Illat va qusurlardan oshib, ruhiy poklanish harakatida bo'ladi. Shoir ham yuqoridagi misralarida shunday fikrlarni ta'kidlaydi. Haqiqiy oshiqlikning sharti ta'nu malomat qilgan kishilardan aslo ranjmay, aksincha, ulardan huzur olib yashashda ekanligini yozadi. Kamchilik aytilsa, injimaslik ma'rifat ahliga xosdir. Ilmi hikmat sohibi orifgina bu nozik ma'noni anglaydi. Baytda Oshiqlik va Oriflik komil insonga xos fazilatlar ekanligi o'z ifodasini topgan.

Nazarimizda, Azim Xoja eshonning o'zi ham eranlar, chin oshiqlar safiga kirguvchilardan bo'lgan. Manbalarda shoir shaxsiyati haqida Po'latjon domla Qayumovning : "... olim, obid, taqvodor, sergo'ya, muhabbatli, notiq va ko'rkam, to'la gavdali, oq yuzli, katta soqolli, pokiza odam ekanliklari to'g'risida so'zlanib kelinadi. Yarim yoshidan boshlab tarki tadrij qilgan, so'fiy ul-mashrab, jozibali kishi bo'lib, suhbatlari fayzlik bo'lgan. Bular xonlar saroyiga yaqinlashmagan, imomlikdan boshqa mansabda bo'lmagan, soda turmush o'tkazgan bo'lib murid va muxlislari ko'p bo'lgan"ligi haqidagi fikrlari qayd etilgan.

Shoirning hikmatlari ham mavzu jihatidan rang-barang. Ularda tasavvuf adabiyotining eng asosiy, murakkab va tahlilga muhtoj masalalari haqida so'z yuritilgan. Ahamiyatli jihati shundaki, hikmatlarning bari soda va ravon tilda bitilgan. Ular tasavvuf an'analari biri bo'lgan suhbatlar, jahr kechalarida ohangli tarzda o'qish uchun mos va qulay.

Shuningdek, Azim Xoja eshon hikmatlarida nafsni yengish, tavba, adab, chin ma'rifatga erishish bosqichlari, toliblik shartlari masalalari ilgari surilgan.

Xulosa qilib aytganda, Azim Xoja eshon Ahmad Yassaviy boshlab bergan tasavvuf va ijod yo'lini munosib davom ettirgan. Biz Azim Xoja eshon va uning siymosida XIX asr hikmatnavislik maktabining yetuk vakilini ko'rishimiz mumkin. Uning hikmatlari esa tasavvuf she'riyatining asosiy mavzularidan biri bo'lgan ishq mavzusining betakror talqinlarini o'zida tarannum etgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azim Xoja Eshon. Hikmat. – Toshkent: O'zbekiston, 1993-yil.
2. Fitrat A. Tanlangan asarlar I (tom) jild. – Toshkent: Ma'naviyat, 2000-yil.
3. Komilov N. Tasavvuf. Toshkent: Movorounnahr, 2009-yil.
4. Mannopov I. O'zbek mumtoz adabiyotida hikmatnavislik an'anasi. Filolog. fan. b. F. d. (PhD) ... дисс. – Farg'ona: 2019-yil.
5. O. Jo'raboyev. Irfon she'riyatining sulolaviy namoyondalari/ Sharq yulduzi. 2009, 2-son, 164-171-betlar.
6. O. Jo'raboyev. Azim Xoja eshon va uning devoni qo'lyozma nusxalari borasida/ Adabiyot ko'zgusi. O'zRFA Alisher Navoiy nomidagi Davlat Adabiyot muzeyi. Yillik ilmiy nashr. – Toshkent, 2009, 11-son, 18-22-betlar.
7. O. Jo'raboyev. Nizomiy Ho'qandiy va XIX asr irfoniy she'riyat matni bilan bog'liq bir jihat xususida/ Adabiy matn tadqiqi masalalari. Ilmiy anjuman materiallari. – Toshkent, 2009. 13-17-betlar.

8. Qayumov P. Tazkirayi Qayyumiy. I – II – III-jild. – Toshkent: O'zRFA Qo'lyozmalar institute tahririy nashriyot bo'limi, 1998. -B 3-711
9. Rahmonov N. va boshqalar. O'zbek mumtoz adabiyoti namunalari. I jild. – Toshkent: FAN, 2003-yil.
10. Haqqulov I. Ahmad Yassaviy. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2001-yil.